

Arhivi v današnji družbi

JELKA MELIK, DR. PH.D.

Višja svetovalka, Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana 1000, Slovenija
e-mail: jelka.melik@gov.si

MATEJA JERAJ, DR. PH.D.

Višja svetovalka, Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana 1000, Slovenija
e-mail: mateja.jeraj@gov.si

Archives in the Present Day Society

ABSTRACT

Archives as institutions carry more and more weight in the present-day society. Archives are not only cultural institutions, they not only hold a supportive role in relations to science and knowledge but are also an integral part of the rule of law. This is also correctly stated in the Universal declaration on Archives, adopted in 2010, which dictates the Archives to assume a wider and more responsible social role. The principle of legal certainty, central to the rule of law, calls for predictability and reliability. In a broader sense, the same needs to hold true for the Archives as well. Archival documents have to contain the documents needed to afford access to the actual truth and justice. Trust in records and archives stands precisely for that. A citizen has to have confidence that the important information is noted, preserved and also made accessible.

Gli archivi nella società contemporanea

SINTESI

Gli archivi in quanto istituzioni hanno sempre più peso nella società contemporanea. Gli archivi non sono soltanto istituzioni culturali, non hanno solo un ruolo di supporto alla scienza ed alla conoscenza, ma sono anche parte integrante del governo della legge. Ciò è anche definito nella Dichiarazione universale sugli archivi, adottata nel 2010, che obbliga gli archivi ad assumere un più vasto e più responsabile ruolo sociale. Il principio di certezza legale, centrale nel governo della legge, esige prevedibilità ed affidabilità. La documentazione d'archivio deve contenere i documenti necessari ad assicurare l'accesso alla verità ed alla giustizia. La fiducia nei documenti e negli archivi sta esattamente per questo. Un cittadino deve poter confidare nel fatto che le informazioni importanti sono scritte, conservate e rese accessibili.

Arhivi v današnji družbi

IZVLEČEK

Arhivi v današnji družbi postajajo vse pomembnejše institucije. Arhivi niso in ne smejo biti le kulturne ustanove, niso in ne smejo biti le podpora znanosti in vedenju temveč tudi pomembne ustanove pravne države. To pravilno ugotavlja tudi, leta 2010 sprejeta Splošna Deklaracija o Arhivih, ki nakazuje arhivom vse bolj odgovorno in široko družbeno vlogo. Načelo pravne države vključuje načelo pravne varnosti, ki zahteva predvsem predvidljivost in zanesljivost. V širšem smislu mora to veljati tudi za arhive. V njih morajo ostati dokumenti, ki bodo omogočili dostop do resnice in posledično popravilo krivic. Državljan se mora zanesti, da so dejstva, ki so pomembna in zabeležena tudi ohranjena ter dostopna.

Arhivi v današnji družbi postajajo vse pomembnejše institucije. Niso in ne smejo biti le kulturne ustanove, podpora znanosti ter vedenju, temveč tudi pomembne ustanove pravne države.

Če želimo odgovoriti na vprašanje pomena arhivov v današnji družbi, si moramo najprej zasta-

viti podvprašanji: Kaj zaznamuje današnjo družbo? V čem je današnji čas različen od preteklega? Omejili se bomo na Evropo in izpostavili tri značilnosti sodobnega časa: padec berlinskega zidu in poenotenje Evrope, velik razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije ter težave ob gospodarski krizi.

- Nova Evropa naj bi bila skupnost držav s trdno demokracijo in svobodnim trgom. Bila naj bi skupnost pravnih držav, kjer vlada pravo in kjer je zagotovljeno varstvo človekovih pravic in svoboščin. To naj bi bila Evropa, ki je ne bi povezovala le ekonomija, denar in posli ter materialni interesi, temveč tudi civilizacija in kultura.

- Velik napredek informacijsko-komunikacijske tehnologije je med drugim povzročil nastanek novih oblik dokumentov. Vedno večji del poslovanja poteka v elektronski obliki, kar ima za posledico spremembe delovnih postopkov in organizacijske strukture. Vse to spreminja informacijsko vrednost dokumentov, njihovo dostopnost pa tudi način shranjevanja in uporabe arhivskega gradiva.

- Ekonomska kriza, ki se je začela konec prvega desetletja enaindvajsetega stoletja. Gospodarske težave razgaljajo marsikatero druge pomanjkljivosti evropske družbe in kažejo, da so besede o demokraciji in pravni državi vse prevečkrat votle, brez vsebine. Prost dostop do informacij javnega značaja, ki zadeva tako dokumentarno kot arhivsko gradivo, vsekakor sodi med splošno sprejeta načela demokratične družbe in so v veliki meri že prelita v zakonodaje posameznih evropskih držav. Toda varovanje različnih vrst tajnosti in osebnih podatkov marsikdaj celo oži vpogled javnosti v delovanje države. To velja tako za dokumentarno kot za arhivsko gradivo. Kljub velikim besedam o Evropski zgodbi postaja vse bolj očitno, da ni vse v najlepšem redu, da nikakor niso edine napake, ki jih je treba še popraviti tiste, ki so se zgodile na vzhodu v času komunistične vladavine. Sposodimo si nekaj stavkov iz zadnje knjige zgodovinarja T. Judta, ki zelo resno opozarja: »Nekaj je hudo narobe s tem, kako dandanes živimo. Trideset let smo zasledovanje materialnih koristi gojili kot vrlino. Pravzaprav ravno to zasledovanje sedaj predstavlja vse, kar je ostalo od našega občutka za kolektivni smoter. Vemo, koliko stvari stanejo, vendar nimamo pojma, koliko so vredne. Pri sodni odločbi oziroma zakonodajnem aktu ne sprašujemo več: je dober? Je pošten? Je pravičen? Je pravilen? Bo prispeval k ustvarjanju boljše družbe oziroma boljšega sveta? To so bila nekdanj tista *prava* politična vprašanja, pa četudi preprostih odgovorov nanje ni bilo. Ponovno se jih moramo naučiti zastavljati... Tako se ne da več živeti. Manjši zlom leta 2008 je bil opomin, da je neregulirani kapitalizem sam svoj največji sovražnik. Slej ko prej mora podleči lastnim skrajnostim in se spet obrniti po rešitev k državi«¹.

Arhivi, kot dokumenti držav in drugih družbenih skupnosti, nam bodo nujno potrebni. Ne le tisti, ki kažejo na slabosti nekdanjih totalitarnih režimov temveč tudi mlajši, novejši, današnji. Ne gre torej le za reševanje preteklih zablod, ampak tudi sedanjih. Brez zapisov ne bo mogoče uvideti napak in stranpoti, popraviti krivic, poiskati rešitve. V Sloveniji na primer nas bodo še posebej zanimali dokumenti iz obdobja tranzicije.

Na primeru Slovenije lahko ugotovimo kako zelo so nam potrebni arhivi, kako pomembno je, da ohranimo dokumente. Ne le za potrebe raziskovalcev, temveč prav tako za varstvo pravic. Ne le za pisanje razprav, temveč prav tako za potrebe sodnih postopkov in zakonodaje.

Poglejmo najprej v zgodovino, ki smo jo ravnokar pustili za seboj - v obdobje socializma, v čas komunistične vladavine.

Slovenski arhivi so bili dolga leta navajeni izpolnjevati predvsem zahteve in želje raziskovalcev, predvsem zgodovinarjev. Dolga leta se je zatrjevalo, da so arhivi kulturne ustanove, da je arhivsko gradivo kulturni spomenik. Nič nenavadnega. Arhivska služba v Sloveniji se je vzpostavila pravzaprav šele po drugi svetovni vojni, v obdobju socializma torej. Stroka je vztrajno poudarjala le kulturno vlogo arhivov. To ni bilo le udobno bilo je tudi politično sprejemljivo. Arhivom je bila tako dana možnost, da se otresejo velike odgovornosti pri določanju, prevzemanju in uporabi arhivskega gradiva.

Politično občutljivejša arhivsko gradivo so v največji meri tako ali tako hranili posebni arhivi za katere so veljali posebni pogoji².

1. TONY JUDT, *Deželi se slabo godi*, Ljubljana 2011.

2. Izjemo je predstavljalo gradivo republiških upravnih organov za narodno obrambo, notranje zadeve in Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Ti so namreč samostojno opravljali varstvo arhivskega gradiva.

Po nastanku samostojne Slovenije in spremembi družbenega sistema so v letih 1990-1998 »specialni arhivi« tako ali drugače prenehali obstajati. Vso arhivsko javno službo so praviloma prevzeli državni arhiv in regionalni arhivi. Leta 1997³ je bil sprejet tudi nov arhivski zakon - Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki pa je še vedno določal, da je arhivsko gradivo le tisto dokumentarno gradivo, ki je bilo prejet ali je nastalo pri delu pravnih oziroma fizičnih oseb, ki ima trajen pomen za znanost in kulturo (2. člen). Arhivsko gradivo še vedno ostaja le kulturni spomenik. Toda prišlo je do velike spremembe glede uporabnikov arhivskega gradiva. Število tistih, ki so arhive potrebovali za pravne namene izjemno naraslo. Ne le to. Njihovo število je celo znatno preseгло število vseh drugih uporabnikov⁴.

To so sprožili predvsem trije zakoni: Zakon o denacionalizaciji, Zakon o popravu krivic in Zakon o žrtvah vojnega nasilja. Z Zakonom o denacionalizaciji⁵ iz leta 1991 je nova slovenska država oblikovala pravne temelje za vračanje premoženja, ki je bilo od konca vojne do uveljavitve Ustave SFRJ iz leta 1963 krivično odvzeto v imenu t.i. revolucionarne preobrazbe takratne družbe ter obračuna z osebami, sovražnimi takratnemu režimu. Zakon je doživel številne spremembe in ustavosodne presoje, denacionalizacijski upravičenci so vlagali zahtevke za vračilo premoženja in stari dokumenti so postali neobhodno potrebni⁶. Oživel so, če so se seveda ohranili.

Povrniti pa je bilo treba tudi dolg tistim žrtvam 2. svetovne vojne, ki še niso dobile odškodnine. Po drugi svetovni vojni, ki je prizadela skoraj vsako slovensko družino, je namreč takratna jugoslovanska država pričakovala, da bodo naslednice agresorskih držav povzročeno škodo v glavnem poravnale, a tega povračila ni nikdar v celoti dobila. Reševanje žrtev vojnega nasilja v Sloveniji je ostalo nerešeno⁷. Zato je bil leta 1995 sprejet Zakon o žrtvah vojnega nasilja⁸. Kot žrtev vojnega nasilja je bil opredeljen vsak državljan Republike Slovenije, »ki je bil v vojni ali vojaški agresiji na Republiko izpostavljen nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom okupatorja, agresorja ali njunih sodelavcev.« (1. člen) To so bili: izgnanci (tisti, ki so jih okupatorji zaradi političnih, nacionalnih, rasnih ali verskih razlogov izselili), taboriščniki, zaporniki, delovni deportiranci (tisti, ki so jih poslali na prisilno delo), interniranci, begunci, ukradeni otroci (2. člen). Vsi ti so dobili različne pravice s področja pokojninskega in zdravstvenega varstva, pravico do vojne odškodnine, doživljenjske mesečne rente in prednost pri dodelitvi socialnega stanovanja (8. člen). Kasnejše dopolnitve zakona so število upravičencev do pravic po določilih tega zakona še povečale, še zlasti določilo, da je žrtev tudi »otrok, katerega starša sta bila ubita kot talca«⁹.

Leto pozneje je izšel še Zakon o popravu krivic (1996)¹⁰, ki je bivšim političnim zapornikom¹¹ in svojcem po vojni pobitih oseb omogočil »pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja«, določil »postopek za uveljavljanje teh pravic ter organe, ki odločajo o teh pravicah.« (1. člen).

V upravno delo, v zbiranje in obravnavanje podatkov vseh, ki so vložili prošnjo za priznanje pravic po zgoraj navedenih zakonih, so se morali vključiti tudi arhivski delavci, ki so na osnovi arhiv-

---

Poseben položaj so imeli tudi zavodi, ki so proučevali zgodovino delavskega gibanja in ljudske revolucije.

3. Uradni list Republike Slovenije, št. 20/1997.

4. Povzeto po: VLADIMIR KOLOŠA, *Delo za javnost in stiki z javnostjo v slovenskih arhivih*, »Arhivi«, 18(1995), št. 1-2, str. 6.

5. Uradni list RS, št. 27/1991.

6. NATAŠA PINTER, *Zakon o denacionalizaciji - kamen spotike na poti v EU?*, »Evrobilten« (Vladni portal z informacijami o življenju v Evropski uniji), št. 16, marec 2000, <http://www.evropa.gov.si/si/vsebina/publikacije/arhiv-publikacij-ukom/evrobilten>, (Last visit 19. 7. 2011).

7. METKA GOMBAČ, *Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II Arhiva Republike Slovenije in njegovo prilagajanje potrebam in zahtevam zakona o žrtvah vojnega nasilja*, 21. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb, Infoarh, Koper 2003, str. 71.

8. Uradni list RS, št. 63/1995.

9. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja z dne 2. julija 1999, 1. člen, Uradni list RS, št. 43/1999.

10. Uradni list RS, št. 59/1996, 1. člen.

11. Bivši politični zaporniki po zakonu o popravu krivic so vse osebe, ki so bile v času od 15.5.1945 do 2.7.1990 na ozemlju sedanje Republike Slovenije neopravičeno in v nasprotju z načeli in pravili pravne države, zaradi razrednih, političnih ali ideoloških razlogov obsojene v sodnem ali upravnokazenskem postopku na kazen odvzema prostosti (2. člen).

skega gradiva pripravljali potrdila z javno veljavo. Sodelovali so tudi z upravnimi in pravosodnimi organi, ki so preverjali verodostojnost vloženih dokumentov¹². Delavci Arhiva Republike Slovenije so se morali tako spopasti s tisoči in tisoči pisnih vlog upravnih enot, tožilstev, sodišč in drugih organov pa tudi posameznikov, ki so želeli uveljaviti nove pravice, veliko število pa jih je prišlo osebno ali pa je želelo informacije dobiti po telefonu. V letu 1997 je bilo na primer izdanih kar 21.970 odgovorov samo tistim, ki so uveljavljali svoje pravice po Zakonu o žrtvah vojnega nasilja¹³. Ob tem lahko za boljšo predstavbo povemo, da se danes ob normalnem poslovanju tega arhivskega oddelka¹⁴ število odgovorov giblje okoli petsto in prav tolikšno je število prošelj raziskovalcev za vpogled v arhivsko gradivo.

Povsem jasno se je pokazalo, da so nepogrešljivi tudi dokumenti, ki zagotavljajo pravno varnost, in ne le tisti, ki so pomembni za znanost in kulturo. Zgodilo se je to, na kar je pred davnimi časi zaman opozarjala arhivistka dr. Marija Verbič: "Večkrat se namreč zgodi, da desetletja star, skoro že pozabljeni arhivski predmet znova postane aktualen upravni material. Skoro ni urada ali ustanove, ki za svoje tekoče zadeve ne bi potreboval še dokumentov, ki so jih že davno izločili iz svojega arhiva in izročili arhivski ustanovi v varstvo in znanstveno uporabo. Zato je tudi državni upravi v korist, če se vsi arhivi skrbno in v redu varujejo in hranijo; to velja tako za stare kot tudi za komaj nastale arhive"¹⁵.

Ne le arhivska stroka, tudi širša javnost je mogla in morala ugotoviti, da arhivi ne hranijo le starih, zgolj za zgodovinarje zanimivih listin, ampak da so pomembni prav za vse državljane. Pa se je zato kaj spremenilo?

Leta 1995, ob petdesetletnici državnega arhiva, je tedanji predsednik Republike Slovenije Milan Kučan ugotavljal, da se je Slovenija zavedla pomena svojih arhivov šele ob osamosvojitvi: »... Po svoje pa je vendarle presenetljivo, da je spoznanje o pomembnosti arhivov vstopilo v našo zavest, predvsem v zavest slovenske politike, šele z državno osamosvojitvijo in s procesi družbenih in političnih sprememb, ki so ji sledili. Presenetljivo glede na pomen, ki ga imajo arhivi za državoupravno zgodovino in njeno kontinuiteto, pa tudi glede na njihovo vrednost kot najbolj verodostojen pričevalec preteklosti. Resnici na ljubo je to spoznanje stopalo v slovenski prostor tudi na incidenten način, predvsem takrat, ko je bil zanesljiv človeški spomin v tolmačenju preteklosti soočen z dokumentom...«¹⁶. Žal pa te slavnostno izrečene besede ne ustrezajo resnici. Zavest o pomenu arhivov se tudi v samostojni Sloveniji ni bistveno povečala, kar pa seveda ne velja za politične voditelje, ki so že v prejšnjem sistemu budno pazili na pomembne dokumente. Položaj arhivov se ni znatno izboljšal. To je razvidno tudi iz zgradb, v katerih so nameščeni arhivi, iz števila arhivskih delavcev in ne nazadnje iz položaja, ki ga državni arhiv zaseda v strukturi državne uprave - je še vedno organ v sestavi Ministrstva za kulturo RS, regionalni arhivi pa javni zavodi na področju kulture. Vsako leto se število arhivistov zmanjšuje.

Nekaj večjih sprememb je uvedel le drugi arhivski zakon samostojne Slovenije. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih iz leta 2006¹⁷ je namreč definicijo arhivskega gradiva razširil. Arhivsko gradivo odslej ni le dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za znanost in kulturo, temveč tudi gradivo, ki ima trajen pomen za pravno varnost oseb.

Ta zakon pa je prinesel še druge pomembne novosti, saj je javne arhive zadolžil, da skrbijo za vse dokumentarno gradivo, še preden je iz njega odbrano arhivsko. To pa je za kadrovske podhranjene in

12. METKA GOMBAČ, *Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II Arhiva Republike Slovenije in njegovo prilagajanje potrebam in zahtevam zakona o žrtvah vojnega nasilja*, 21. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb, Infoarh, Koper 2003, str. 71 in VESNA GOTOVINA, *Oddelek za gradivo uprave po letu 1945 v času tranzicijskih sprememb*, 21. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb, Infoarh, Koper 2003, str. 51.

13. METKA GOMBAČ, *Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II Arhiva Republike Slovenije in njegovo prilagajanje potrebam in zahtevam zakona o žrtvah vojnega nasilja*, 21. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb, Infoarh, Koper 2003, str. 73.

14. Sektorja za varstvo arhivskega gradiva druge svetovne vojne, nekdanji arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, kasnejšega Inštituta za novejšo zgodovino.

15. MARIJA VERBIČ, *Ob izdaji zakona o državnih arhivih*, »Ljudska uprava« (1950), št. 5-6, str. 211-212.

16. 50. obletnica Arhiva Slovenije: Govor predsednika Republike Slovenije Milana Kučana, Ljubljana, 7. septembra 1995, »Arhivi« 17(1995), št. 1-2, str. 123.

17. Uradni list RS 30/2006 z dne 23.3. 2006.

finančno šibke arhivske ustanove marsikdaj prevelik zalogaj, še posebej zaradi nastajanja vedno večjih količin gradiva v elektronski obliki, ki zahteva posebne načine ravnanja in varstva.

• Arhivi so se tudi po letu 2000 zelo pogosto pojavljali v slovenskih medijih. Med drugim v zvezi z povojnimi izvensodnimi poboji. Konec maja 2005 so na primer poročali časopisi, da se je policijsko in tožilsko delo raziskovanja povojnih zunajsodnih pobojev začelo v letu 1998, ko so svojci po vojni izginulih začeli zahtevati pojasnila o njihovi usodi. Po odkritju množičnih grobišč se je to delovanje intenziviralo. Imenovali so delovne skupine in podskupine, v katerih so bili kriminalisti iz vseh policijskih uprav in po navodilu takratne generalne državne tožilke tudi vodje okrožnih državnih tožilcev, ki so usmerjali kriminaliste pri raziskavi pobojev. Kljub zavzetemu delu arhivistov, tako osrednjega kot regionalnih javnih arhivov, ni bilo mogoče najti kakršnihkoli dokumentov. Delavci arhiva so dokumente iskali neuspešno tudi v nekdanjih zveznih arhivih v Beogradu¹⁸.

Precejšnje medijske pozornosti so bili arhivi deležni tudi ob izbruhu »afere«, povezane z arhivskim gradivom psihiatrične klinike v Ljubljani. Julija 2007 je bilo vladi zastavljeno poslansko vprašanje o domnevnem uničevanju arhivskega gradiva psihiatrične klinike v Ljubljani. Ob kontejnerjih za smeti pri kurilnici klinike naj bi namreč našli dokumente iz obdobja 1944-1948. Med njimi naj bi bilo tudi poročilo o zdravstvenem stanju Črtomirja Nagodeta, žrtve montiranega političnega procesa iz pred šestdesetih let. Najdba je vzbudila veliko pozornosti, saj so se v komunističnem obdobju marsikateri drugače misleči znašli v psihiatričnih bolnicah¹⁹. Širiti so se začele alarmantne novice, da so zdravstvene kartoteke znanih Slovencev shranjene kar v pisarni direktorja Psihiatrične klinike v Ljubljani, da ima klinika peč, v kateri pogosto kurijo občutljive dokumente, da ima misteriozen pojav dokumentov, povezanih z Nagodetovim procesom politično ozadje, saj se je pojavilo natanko 60 let po zloglasnem procesu. Problema ne bi bilo, če bi Arhiv republike Slovenije kot pristojni arhiv pravočasno prevzel arhivsko gradivo psihiatrične klinike, do česar pa ni prišlo deloma zaradi pomanjkanja prostora in kadrov v državnem arhivu, deloma pa zaradi nekaterih tendenc, da bi psihiatrična stroka sama poskrbela za svoj arhiv. V tem primeru pa se je pokazalo, da imajo »afere« lahko tudi svoje dobre strani. Predstavniki arhiva in psihiatrične stroke so se začeli sporazumevati o rešitvi problema.

- Arhivi še naprej opozarjajo slovensko javnost na svojo pomembnost

4. novembra 2009 je bil je bil sklenjen arbitražni sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške in podpisan v Stockholmu s katerim je bilo sklenjeno, da se ustanovi arbitražno sodišče z nalogo rešiti spor glede meje na kopnem in morju. Zadeva izrednega državnega pomena torej. Za pripravo zagovora pred arbitražnim sodiščem je zopet potrebno iskati dokumente tako v slovenskih, beograjskih kot tudi tujih arhivih. Arhivsko gradivo zopet postaja sodoben dokazni material. V maju 2011 je bila v Londonu, kjer deluje med drugim eden najznamenitejših in najbogatejših arhivov v Evropi, celo organizirana delavnica namenjena raziskavam arhivov pri mejnih sporih²⁰ (delavnica z namenom usposabljanja za arhivske raziskave pri reševanju mejnih sporov).

V letu 2011 pa je pojavljanje arhivov v slovenskih medijih doseglo vrhunec. Državni zbor je namreč aprila tega leta²¹ sprejel Odlok o razpisu zakonodajnega referenduma o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih²². »Arhivski« zakonodajni referendum je bil nato opravljen v začetku junija in arhivska zakonska novela je bila odločno zavržena²³. Zgodba je nekoliko zapletena in dolga. Pričela se je z uveljavitvijo Zakona o varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva ter arhivih leta 2006²⁴, ki je med drugimi novostmi uvedel tudi povsem drugačen dostop do nekaterih delov arhivskega gradiva: »*Arhivsko gradivo, nastalo pred konsti-*

18. Zunajsodni poboji: Doslej neuspešni pri iskanju dokumentov, Delo 26.5.2005, <http://www.delo.si/clanek/064973>.

19. Ne v arhiv, v smeti?, Večer, 4. 8. 2007.

20. Training Workshop, Archive Research for Boundary Dispute Resolution, 18-20 May 2011, London, UK.

21. Na 42. izredni seji, 21. aprila 2011.

22. Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih je Državni zbor sprejel na svoji 24. seji 4. februarja 2011.

23. Na vprašanje »Ali ste za to, da se uveljavi Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A), ki ga je sprejel Državni zbor na seji dne 4. februarja 2011?« je negativno odgovorilo 70,88% volivcev.

24. Uradni list RS št. 30/2006 z dne 23. 3. 2006.

tuiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije..., organe notranjih zadev..., pravosodne organe... in obveščevalno varnostne službe, je dostopno brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij»²⁵. Tovrstno gradivo je postalo veliko lažje dostopno in sicer zaradi nujnosti raziskav in kritične ocene socialističnega obdobja.

Nekateri slovenski arhivisti so že leta 2007, kmalu po uveljavitvi zakona torej, opozarjali javnost in ministrstvo za kulturo na nekatere slabosti tega določila. Zaman. Do prvih resnejših zapletov je prišlo šele tri leta kasneje, pod novo vlado, ko je slovenski politik, publicist in ekonomist kot uporabnik arhivskega gradiva prosil za vpogled v arhivsko gradivo nekdanje Službe državne varnosti. Na zahtevo Slovenske obveščevalno-varnostne službe Arhiv Republike Slovenije zahtevi ni ugodilo, češ, da bi dostop do nekaterih dokumentov močno škodil tako državi kot posameznikom. Opozicija je bila ogorčena nad nezakonitim ravnanjem in zapiranjem arhivov. Pogajanja, prerekanja pa tudi afere so se vlekle več mesecev, dokler ni februarja državni zbor po hitrem postopku sprejel novelo arhivskega zakona, s katero je na novo omejil dostop do gradiva obveščevalno varnostne službe. Skupina poslancev Državnega zbora, predvsem iz vrst opozicijskih strank, je nato februarja vložila zahtevo za razpis naknadnega zakonodajnega referenduma o tem zakonu, nakar je Državni zbor sprejel sklep, naj Ustavno sodišče odloči o dopustnosti referenduma. V zahtevi je navajal, da bi morebitna zavrnitev novele na referendumu lahko povzročila, da bi se nadaljevalo protiustavno stanje. Tretji odstavek 65. člena Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, ki bi ga novela dopolnila, naj bi bil namreč v neskladju z Ustavo. Omogočal naj bi neomejeno predčasno razkritje podatkov iz arhivskega gradiva, ki se nanašajo na sedanje vitalne interese Republike Slovenije in tekočo obveščevalno-varnostno dejavnost v zvezi s tujino. Posamezniki, ki so opravljali obveščevalno-varnostno dejavnost pred 17.5.1990, naj bi bili neupravičeno postavljeni v slabši položaj kot osebe, ki so tako dejavnost opravljale po tem datumu. Ogrožena naj bi bila njihova varnost in osebno dostojanstvo ter varnost in dostojanstvo njihovih družin. Zakonska ureditev naj bi bila škodljiva tudi za državno in javno varnost, obrambo, zunanje zadeve in obveščevalno-varnostno dejavnost države ter naj bi protiustavno posegala v ustavna načela, na katerih temelji država. Državni zbor je ocenil, da naj bi bili ogroženi tudi verodostojnost, ugled in položaj Republike Slovenije v mednarodni skupnosti ter v odnosu do drugih držav in mednarodnih institucij. Ustavno sodišče je razsodilo²⁶, da z zavrnitvijo Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih na referendumu ne bodo nastale protiustavne posledice. Tako je prišlo do referenduma in arhivi so postali še pomembnejša tema vsakodnevnih poročil, posebnih televizijskih in radijskih oddaj, člankov in intervjujev v dnevnikih, časopisih in revijah. Njihov ugled in pomembnost nista zrasli. Bili so le predmet medsebojnih obračunavanj političnih strank. Le malokdo je trezno in objektivno razmišljal o zadevi. Žal. Arhivisti pa so sedaj mogli spoznati, kako škodljiva je lahko pomanjkljiva ali neprecizna zakonska ureditev. Iz natančnejšega prebiranja razprav, člankov, intervjujev raznoraznih strokovnjakov in mnenj ustavnih sodnikov je namreč moč razbrati, da so dvoumne celo osnovne zakonske določbe varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva. Jasno ni na primer niti to, kdaj dokumentarno gradivo dobi lastnost arhivskega gradiva²⁷. Arhivi zato še naprej stojijo pred težko nalogo, kako se izogniti vse večjim težavam v zvezi z arhivskim gradivom. Kako zagotoviti dostop do dokumentov in hkrati zaščititi občutljive osebne podatke in tajnost? Kako zadovoljivo ohraniti pomembne dokumente, se izogniti napakam in zlorabam ter vmešavanju politike v strokovne zadeve?

Slovenski primer lahko služi kot učni primer in še eden izmed pozivov k delovanju. V arhivski strokovni literaturi zadnjega desetletja se razmišljanja o velikem pomenu javnih zgodovinskih arhivov, ki krepko presega njihovo vlogo kulturne ustanove, ne pojavljajo prav pogosto. Zato je prav, da jih, vsaj nekatere, posebej poudarimo. Zelo zanimiva so na primer izvajanja kanadskih arhivistov Joan M. Schwartz in Terryja Cooka, ki sta jih objavila pod izzivalnim naslovom Arhivi in moč v mednarodni reviji *Archival Science* leta 2002, in sicer v dveh razpravah. V prvi (*Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory*)²⁸ poudarjata, da je v preteklosti veljal poklic arhivista za bolj ali manj

25. 3. odstavek 65. člena zakona.

26. Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije U-II-2/11 z dne 14. 4. 2011.

27. Več o tem glej: JOŽE ŽONTAR, *Arhivska veda v 20. stoletju*, Ljubljana 2003, str. 20-21; VLADIMIR ŽUMER, *Kdaj po zakonu nastane javno arhivsko gradivo*, Delo.si 31.5.2011, <http://www.delo.si/clanek/155600>.

28. JOAN M. SCHWARTZ - TERRY COOK, *Archives, Records, and Power: the Making of Modern Memory*, »Archival

uslužnostnega, hlapčevskega. Njegova naloga se je prikazovala kot zgolj nevtravno sprejemanje dokumentov od ustvarjalcev in njihovo posredovanje v uporabo raziskovalcem. Prav tako so tudi arhivisti sami sebe občutili kot objektivne, nepristranske zbiralce, urejevalce in hranitelje starih zapisov. Iz obeh perspektiv torej, poudarjata, se je zdelo, da arhivisti in njihovo gradivo predstavljajo pravo nasprotje moči. V resnici so seveda arhivisti tisti, ki imajo v rokah preteklost. Nekateri dogodki so ohranjeni, drugi izgubljeni. Nekatere zgodbe poudarjene in povzdignjene, druge skrite, pozabljene. Prezreti mnoge dejavnike, ki vplivajo na dokumente, še preden pridejo in da sploh pridejo v arhiv - ni dobro. Omalovaževanje moči arhivov nad zgodovino, nad spominom je lahko usodno. V drugi razpravi (*Archives, Records, and Power: From /Postmodern/ Theory to /Archival/ Performance*)²⁹ skušata odgovoriti na vprašanje, kakšno vlogo igrajo arhivisti v današnjem postmodernem svetu. Ostajajo zvesti dolgotrajni praksi. Toda časi so se spremenili in spremembam morajo slediti tudi arhivisti. Zavesti so morajo svoje odgovornosti za oblikovanje spomina nekega naroda, družbe, ljudi.

Znameniti škotski arhivist, ki je imel med drugim velike zasluge pri vzpostavitvi močnejšega sodelovanja arhivskih strokovnjakov v okviru EU, upokojeni direktor škotskega arhiva, Patrick Cadell, je leta 2003 v strokovni razpravi o evropskih arhivih v britanskem arhivskem glasilu (*Access and Information: European Attitudes and Anxieties*)³⁰ zapisal, da je treba v demokratičnih državah posebej poudarjati pomen arhivskega gradiva za upravne namene. Arhivi, trdi pisec, bodo potem dostopni tudi za kulturne namene. Škodljiva in nevarna pa je obratna praksa. Pri poudarjanju zgolj kulturnega pomena javnih arhivov je namreč lahko nekaznovano uničeno marsikatero gradivo, pomembni dokumenti. Za primer Cadell navaja prakso bivših socialističnih držav, kjer je bilo to poudarjanje ustaljena praksa, in sicer zato, da se je arhivska služba lahko otresla vsake odgovornosti za ohranitev določenih političnih, sodnih in drugih upravnih dokumentov. Na arhive in njihovo dejavnost, ugotavlja, se še vedno daleč preveč gleda kot na nekakšno kulturno dopolnilo, skoraj nepotreben zgodovinski dodatek k dejavnostim, ki sodijo v prosti čas, podobno kot na muzeje in galerije. Nobeno presenečenje torej, da sodijo v večini postsocialističnih evropskih držav arhivi v pristojnost kulturnega ministra oziroma pod isto ministrstvo kot druge zgolj kulturne ustanove. Bolj nenavadno in zaskrbljujoče pa je, da sodijo v kulturni resor tudi arhivi večine drugih evropskih držav.

V letu 2003 je potekala v Veliki Britaniji mednarodna konferenca o političnih pritiskih in arhivskih dokumentih, ki jo je organiziral »Liverpool University centre for Archival Studies«. Namen konference je bil predstaviti položaj arhivista v odnosu do državnih oblasti in uporabnikov gradiva ter poiskati rešitve, ki bi omogočale obrambo pred političnimi pritiski. Izsledki konference so jasno pokazali, da politični pritiski na arhiviste nedvomno obstajajo in da imajo daljnosežne posledice tako za družbo nasploh kot za posameznike. Britanski zgodovinar Chris Williams je opozoril na težko dostopnost policijskih arhivov, saj naj bi bil dostop do dokumentov o delovanju policije v Veliki Britaniji še bolj omejen kot dostop do gradiva tajnih služb. Thomas James Connors iz ZDA pa je povedal, da je ameriški predsednik George W. Bush šest tednov po terorističnih napadih 11. septembra 2001 Nacionalnemu arhivu (*National Archives and Records Administration*) odvzel pravico omogočiti dostop do predsedniških dokumentov. Nekdanji direktor nemškega zveznega arhiva (*Bundesarchiv*) profesor Friedrich P. Kahlenberg je obžaloval, da sporazum o združitvi Nemčij ni razširil pristojnosti zakona o državnih arhivih tudi na arhive nekdanje vzhodnonemške tajne službi (*Stasi*). Omenil je tudi, da se po upokojitvi včasih prepusti sanjam o o tem, da bi bil »Bundesarchiv« neodvisen od izvršne oblasti, po drejen izključno parlamentu in pomenljivo dodal, da moramo v vedno bolj združen Evropi 21. stoletja gledati na spremembe kot na stalen izziv. Verne Harris iz Južnoafriške republike, ki pogosto poudarja vlogo arhivista kot zagovornika človekovih pravic, pa je izrazil prepričanje, da se arhivisti nikdar ne bi smeli sprijazniti z obstoječim stanjem: »V arhivih tako kot v družbi demokracija živi in diha skozi spore, nesoglasja, kritični dialog. Prostor kritičnega dialoga je sveti prostor, prostor, v katerem se zgodi pravica, če se zgodi. Če se arhivisti izogibajo temu prostoru, obrnejo hrbet višjemu klicu in se obsodijo na vlogo navadnih birokratov in izvrševalcev«³¹.

Science«, (2002), št. 2, str. 1-19.

29. JOAN M. SCHWARTZ - TERRY COOK, *Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance*, »Archival Science«, 2002, št. 2, str. 171-185.

30. PATRICK CADELL, *Access and Information: European Attitudes and Anxieties*, »Archives«, 28(2003), št. 108, str 3-13.

31. Conference Report: Political pressure and the archival record (avtor Mike Steemson) (<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-22.html>). Konferenco je organiziral Univerzitetni center za arhivske študije

Avstralski arhivist Chris Hurley je povedal dve zgodbi, ki ilustrirata vpliv politike oziroma oblasti na arhive. Ob koncu svojega prispevka je pozval arhiviste naj se prebude in vstanejo iz postelje - to je namreč prvi korak zaščite arhivov pred političnim pritiskom (»If we want to protect the archival record from political pressure, the first step is to wake up and get out of bed«)³².

• Korak v tej smeri predstavlja tudi v letu 2010 sprejeta splošna deklaracija o arhivih, ki jo je potrdil Mednarodni arhivski svet na svoji generalni skupščini v Oslu. V njej beremo med drugim da Arhivi dokumentirajo odločitve, dejavnost in spomine in so zato izjemna in nenadomestljiva dediščina, ki se prenaša iz ene generacije na drugo. Arhivsko gradivo je verodostojen vir informacij, ki podpira odgovorno in transparentno poslovanje administracije... Prost dostop do arhivskega gradiva bogati naše znanje o človeški družbi, spodbuja demokracijo, ščiti pravice državljanov in izboljšuje kakovost življenja... Zato so se arhivisti zavezali k skupnemu delovanju z namenom, da bi bile »sprejete in izvajane ustrezne nacionalne arhivske politike in zakoni«³³.

Pred arhivi je torej resna naloga, da se na mednarodni ravni združijo in dosežejo enotnejše zakone in zmanjšanje vpliva politike. Rezultati ne morejo biti hitri in rešitve ne bodo ne lahke ne enostavne. Prav je, da so arhivi načeloma odprti, a prav je tudi, da so varovane določene tajnosti in občutljivi podatki. Predvsem bo potrebno zagotoviti politično neodvisnost arhivov kot ustanov, visoko strokovnost in usposobljenost arhivistov, da delujejo tudi na področju pravne zaščite oziroma oblikovanja dobre in učinkovite arhivske zakonodaje. Otresti se bo potrebno tudi miselnosti, da je arhivistika predvsem nacionalna znanost. S tem jo ponižujemo. Naš cilj mora biti, da jo dvignemo iz utesnjujočih ozemeljskih omejitev, da je ne dojemamo le kot vsoto državnih in zato na državno ozemlje omejenih predpisov in načel, temveč v njej prepoznavamo merilo pravilnega vedenja o zapisih in ravnanja z dokumenti za vso Evropo, za celotno civilizirano človeštvo.

VIRI IN LITERATURA

PATRICK CADELL, *Access and Information: European Attitudes and Anxieties*, »Archives« 28(2003), n. 108, pp. 3-13.

METKA GOMBAČ, *Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II Arhiva Republike Slovenije in njegovo prilagajanje potrebam in zahtevam zakona o žrtvah vojnega nasilja*, 21. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb, Infoarh, Koper 2003, pp. 71-75.

VESNA GOTOVINA, *Oddelek za gradivo uprave po letu 1945 v času tranzicijskih sprememb*, 21. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb, Infoarh, Koper 2003, pp. 51-53.

CHRIS HURLEY, *The role of the archives in protecting the record from political pressure*, ICA 2004 - Archives, Memory & Knowledge, Vienna, 25 August 2004, (reprise of paper delivered in Liverpool at Lucas - July 2003), <http://infotech.monash.edu/research/groups/rcrg/publications/ch-reprise.pdf>, (last visit 19. 7. 2011).

TONY JUDT, *Deželi se slabo godi*, Ljubljana 2011.

VLADIMIR KOLOŠA, *Delo za javnost in stiki z javnostjo v slovenskih arhivih*, »Arhivi«, 18(1995), nn. 1-2, pp. 1-7.

MATEVŽ KOŠIR, *Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma*, »Arhivi« 33(2010), n. 2, pp. 309-318.

MILAN KUČAN, *50. obletnica Arhiva Slovenije: Govor predsednika Republike Slovenije Milana Kučana, Ljubljana, 7. septembra 1995*, »Arhivi«, 17 (1995), nn. 1-2, pp. 123-125.

NATAŠA PINTER, *Zakon o denacionalizaciji - kamen spotike na poti v EU?*, »Evrobilten« (Vladni portal z informa-

---

pri Univerzi v Liverpoolu (Liverpool University Centre for Archive Studies - LUCAS) julija 2003.

32. CHRIS HURLEY, *The role of the archives in protecting the record from political pressure*, ICA 2004 - Archives, Memory & Knowledge, Vienna, 25 August 2004, (reprise of paper delivered in Liverpool at Lucas - July 2003), <http://infotech.monash.edu/research/groups/rcrg/publications/ch-reprise.pdf>, (last visit 19. 7. 2011).

33. MATEVŽ KOŠIR, *Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma*, »Arhivi« 33(2010), št. 2, str. 309-318.

cijami o življenju v Evropski uniji), n. 16, marec 2000, <http://www.evropa.gov.si/si/vsebina/publikacije/arhiv-publikacij-ukom/evrotilten>, (last visit 19.7.2011).

JOAN M. SCHWARTZ - TERRY COOK, *Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory*, »Archival Science« (2002), n. 2, pp. 1-19.

JOAN M. SCHWARTZ - TERRY COOK, *Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance*, »Archival Science« (2002), n. 2, pp. 171-185.

MIKE STEEMSON, Conference report: Political pressure and the archival record., Liverpool University Centre for Archive Studies - LUCAS, July 2003. <http://www.historyandpolicy.org/hp/research/papers/policy-paper-22.html>.

URADNI LIST REPUBLIKE SLOVENIJE: nn.: 27/1991, 63/1995, 59/1996, 20/1997, 43/1999 30/2006.

USTAVNO SODIŠČE RS, Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije U-II-2/11 z dne 14. 4. 2011, <http://www.us-rs.si/aktualno/novice/odlocitev-ustavnega-sodisca-v-zadevi-u-ii-211/>, (last visit 18.7.2011).

MARIJA VERBIČ, *Ob izdaji zakona o državnih arhivih*, »Ljudska uprava«, 1950, n. 5-6, pp. 211-212.

JOŽE ŽONTAR, *Arhivska veda v 20. stoletju*, Ljubljana 2003, str. 20-21.

VLADIMIR ŽUMER, *Kdaj po zakonu nastane javno arhivsko gradivo?*, »Delo.si«, 31.5.2011, <http://www.delo.si/clanek/155600>, (last visit 18. 7. 2011).

SUMMARY

On the one hand, the Europe of today has become unified, democratic, computerised and technologically developed; on the other hand, the economic crisis that began at the end of the first decade of the twenty-first century has revealed numerous inadequacies showing that, too often, words about democracy and the rule of law are empty and devoid of substance. The same holds true for the archives. There is no doubt that free access to public information is one of the general principles of democracy that has already and to a large extent been enshrined in the legislation of individual European countries. But often the protection of confidential and personal data in both documentary materials and archives narrows the public's insight into the functioning of a state. It is essential that politically independent archives with highly qualified archivists become important institutions of democracy and promote development of modern society. Rather than being cultural institutions providing support to science and knowledge, the archives should feature as important institutions of the rule of law. This can only be achieved through their close international cooperation and by recognising that archival science is not a mere national science; Slovenian experience can serve as a teaching example and an additional call to a common approach.

Original scientific article

Submitting date: 20.07.2011

Acceptance date: 27.07.2011